

DVA PRISPEVKA K AKCIJSKEMU RAZISKOVANJU

VRSTE AKCIJSKIH RAZISKAV

Blaž Mesec

Med *Lewinovo* in *Cunninghamovo* definicijo akcijskega raziskovanja je precejšnja razlika. *Lewin* (1953, str. 280): "Raziskovanje, kot ga potrebuje praksa, je neka vrsta akcijskega raziskovanja (action research, Tatforschung), primerjalno proučevanje pogojev in vplivov različnih oblik socialnega delovanja (Handeln) in k socialnemu delovanju vodeče raziskovanje. Raziskovanje, ki ne proizvede nič drugega kot knjige, ne zadostuje." (podč. B. M.)

To pomeni: akcijsko raziskovanje proučuje, (1) pod kakšnimi pogoji se odvija družbeno delovanje in kakšnim vplivom je izpostavljeno, (2) kakšne so posledice takega delovanja oziroma kako to delovanje vpliva na svoj "predmet", (3) kakšni so zunanji pogoji, tj. družbeni problemi, zaradi katerih je potrebna družbena akcija. Predvsem pa je akcijsko raziskovanje primerjanje učinkov različnih oblik družbenega delovanja. Raziskave *Lewina* samega in sodelavcev so bile te vrste primerjanje učinkov različnih oblik delovanja, npr. eksperimenti s tremi različnimi stili vodenja. Ti eksperimenti niso akcijske raziskave v sodobnem pomenu besede, ampak klasični eksperimenti: vlogi raziskovalca in objekta sta ločeni, skupinska dinamika ni medij raziskovanja (ampak predmet), raziskovanje in akcija se ne prepletata. Za *Lewina* pa to so akcijske raziskave, ker se v njih primerjalno proučujejo oblike socialnega delovanja ali ravnanja, tj. vodenja skupin. Dejansko se razlikujejo od raziskav, katerih predmet ni socialno ravnanje in ki niso aplikativno usmerjene. Za *Lewina* je akcijsko raziskovanje aplikativno usmerjeno raziskovanje ravnanja z uporabo klasičnih raziskovalnih načrtov, npr. eksperimenta s primerljivimi skupinami. (To ne pomeni, da *Lewin* ni na drug način prispeval k razvoju akcijskega raziskovanja, namreč z razvijanjem skupinskega dela, ki pa ga ni pojmoval kot raziskovalno sredstvo.)

Cunningham (1976) definira akcijsko raziskovanje kot "raziskovanje,

1. ki ga izvajajo člani organizacije ob pomoči zunanjih svetovalcev; vsi skupaj sestavljajo akcijsko raziskovalno skupino,

2. kjer člani sodelujejo tako pri raziskovanju kot pri akciji,
3. ki poudarja pomen skupinske dinamike in družbenih sil, ki spodbujajo ali zavirajo skupinsko delovanje,
4. katerega namen je spremeniti vedenje; v tem procesu pa si sledijo načrtovanje, izvajanje in evalvacija."

Medtem, ko je za *Lewina* specifičnost akcijskega raziskovanja njegov predmet (družbeno delovanje; akcije), je za *Cunninghama* specifičnost akcijskega raziskovanja njegova metoda: akcijsko-raziskovalna skupina, sodelovanje "neraziskovalcev" pri raziskovanju, vsaj posredno sodelovanje raziskovalcev pri praktičnem "neraziskovalnem" delu v organizaciji, upoštevanje skupinskih sil pri delovanju akcijskoraziskovalne skupine itd. Ne glede na razliko med njima je res, da je vsak od njiju utemeljil specifičnost akcijskega raziskovanja. Sta torej dve pojmovanji akcijskega raziskovanja. Jih je morda še več? Jih je mogoče razvrstiti v kak vzorec?

Na ta vprašanja skušamo odgovoriti v tem prispevku. Odgovori so pritrilni.

Vrste akcijskih raziskav

0. Applikativne raziskave družbenega ravnanja. - Predmet teh raziskav je družbeno ravnanje, tj. zavestno in smotno (k cilju usmerjeno) vedenje, katerega namen je povzročiti spremembe v predmetu svojega delovanja; torej spremembe v predmetu, ki je definiran kot družbeni predmet-entiteta (posameznik, skupina, organizacija, skupnost, globalna družba, proizvod materialne ali duhovne kulture - običaj, norma, oblika družbene zavesti ipd.). Pojem družbenega ravnanja vključuje individualno in skupinsko (skupnostno, organizirano) ravnanje. Raziskovanje družbenega ravnanja vključuje raziskovanje "pogojev" (neodvisnih variabel) in "vplivov" (posledic takega ravnanja - odvisnih variabel). Ne pomeni le raziskovanja učinkov družbenih akcij, ampak je njegova vsebina širša, kar sledi iz gornje opredelitve. To raziskovanje je aplikativno usmerjeno: dalo naj bi spoznanja za učinkovitejše družbeno ravnanje. V odnosu do drugih vrst raziskav je ta vrsta opredeljena v osnovi negativno kot tista vrsta, ki se ne spada med akcijske raziskave, predstavlja pa njihov najbližji nadrejeni pojem - genus proximum.

1. Raziskave družbenih akcij. - Družbene akcije so vrsta družbenega ravnanja, katerega nosilci so med seboj v interakciji. Poenostavljeno rečeno, gre za skupinsko ravnanje za razliko od individualnega, ki je druga vrsta

družbenega ravnanja. Lahko bi tudi rekli, da gre za organizirano ravnanje več posameznikov. To je blizu tudi vsakdanjemu razlikovanju med akcijo in aktivnostjo. Primeri družbenih akcij na področju socialnega dela: boj proti alkoholizmu, uvajanje gospodinjske pomoči, akcija informiranja o aidsu itd. Raziskave družbenih akcij so "akcijske" po tem, da so akcije njihov predmet. Nobenega dodatnega metodološkega kvalifikativa nimajo. So lahko zgolj "primerjalno proučevanje" akcij.

2. Raziskave družbenih akcij s povratnim sporočilom ("feedback" raziskave). - To kategorijo sestavljajo raziskave družbenih akcij, katerih rezultati se kot povratno sporočilo sporočajo akterjem po končani akciji. Pri prej obravnavani kategoriji namreč tako povratno sporočanje ni nujna značilnost. Rezultati teh raziskav se sicer objavijo (saj sicer ne bi bilo zadoščeno enemu osnovnih postulatov znanstvenega raziskovanja), vendar jih ni nujno sporočiti prav akterjem proučevanih akcij. Pri raziskavah s povratnim sporočilom pa se rezultati sporočijo specifičnemu naslovniku, tj. udeležencem ali akterjem akcije, da bi jih ti uporabili pri oceni ali usmerjanju akcije. To pa je tudi edina dodatna zahteva, sicer pa se ta vrsta raziskav ne razlikuje od prej obravnavane (pod 1) po posebnih metodoloških značilnostih.

3. Spremljevalne raziskave akcij ("monitoring" raziskave). - To kategorijo sestavljajo tiste raziskave akcij s povratnim sporočilom, pri katerih se akterjem sporočajo ne le končni rezultati po izvedeni akciji, ampak se rezultati na izbranih dimenzijah akcije sporočajo kontinuirano ali pa po zaključku posameznih faz ter se uporabijo za usmerjanje akcije, medtem ko še poteka. Tako spremljanje zahteva verjetno že določene prilagoditve metodologije za "bližinsko snemanje" relevantnih dimenzij in hitro ter nedvoumno in jasno sporočanje akterjem.

Zadnje tri vrste raziskav (tip 1, 2 in 3) sestavljajo posebno podskupino raziskav družbenih akcij. Zanje je značilna še vedno popolna ločitev raziskovalne vloge in vloge akterja ter klasični raziskovalni načrti. Te raziskave so akcijske predvsem po svojem predmetu in po hotenju, da bi se njihovi rezultati uporabili za oceno ali usmerjanje akcije. Naslednje tri vrste pa sestavljajo raziskave, ki so akcijske v sodobnejšem pomenu besede.

4. Raziskave s sodelovanjem raziskovalca v akciji. - To so spremljevalne raziskave, pri katerih raziskovalec poleg svoje raziskovalne vloge opravlja tudi vlogo akterja ali

vsaj del te vloge. Akterji pa, nasprotno, ne prevzamejo vloge raziskovalcev. Ločitev vlog torej ni več popolna, ampak pride do enostranske odpovedi izključnosti vloge, in sicer pri raziskovalcu, in do kombiniranja dveh vlog, ki sta marsikdaj (ali tudi načelno?) in- kompatibilni. Dejstvo, da je raziskovalec udeležen v akciji tudi kot akter, odpira metodološko problematiko par excellence: je to kombiniranje vlog v prid ali v škodo spoznavnemu procesu?

5. Raziskave s sodelovanjem akterjev v raziskovalnem procesu. - To so spremljevalne raziskave, pri katerih akterji poleg svojih običajnih vlog v akciji opravljajo tudi vlogo raziskovalcev ali posamezna opravila, ki sestavljajo to vlogo. Raziskovalci pa, nasprotno, ne prevzamejo vloge akterjev, ampak ostanejo v tem smislu ločeni od akcije. Tudi tu torej ločitev vlog ni popolna, ampak se akterji enostransko odpovedo izključnosti svoje vloge in jo kombinirajo z vlogo raziskovalca. Tudi to dejstvo odpre posebno metodološko problematiko: v čem je prednost in v čem nezadostnost akterja kot raziskovalca?

6. Raziskave s sodelovanjem raziskovalcev v akciji in s sodelovanjem akterjev v raziskovalnem procesu (prave akcijske raziskave). - Presek obeh prej omenjenih vrst raziskav (tip 4 in tip 5) sestavljajo prave akcijske raziskave. Tudi te so spremljevalne raziskave in sicer tiste, pri katerih raziskovalci kombinirajo svojo prvotno vlogo z vlogo akterjev, akterji pa svojo prvotno vlogo z vlogo raziskovalcev. Prvotno ločeni se sedaj razlikujejo le še po poreklu (= prvotni vlogi) in po obsegu ene ali druge vloge.

Zadnje tri vrste raziskav so torej akcijske ne le po svojem predmetu, ampak po tem, da se vloga udeleženca, akterja ("izkustvo lastne kože") skuša izkoristiti kot vzvod spoznavanja bodisi tako, da se raziskovalec "inficira" s praktičnim delovanjem, bodisi tako, da se akter poskusi v proizvodnji podatkov in teoretiziranju. Obetajo si, da bo teoretska razsvetljenost raziskovalcev izboljšala akcijo in da bo neposredno izkustvo akterjev izboljšalo teorijo, pri čemer je v zadnje obravnavani vrsti vsakdo hkrati odprt na obe strani.

7. Samoraziskave akcij. - Vse do sedaj omenjene raziskave predpostavljajo izhodiščno ločenost, tujost akterjev in raziskovalcev. Raziskovalci pridejo od zunaj v skupino akterjev in se (ali pa tudi ne) podvržejo neki metamorfozi. V skrajnem primeru se izenačijo z "domorodci" - *going native*. Raziskave ni več, ali pa postane samoraziskava. Kot

taka je samoraziskava končna faza preobrazbe raziskav v smeri spajanja prej ločenih vlog. Končna faza z dvema izidoma: ukinitvijo raziskovanja ali samoraziskavo. Raziskovanje pa se lahko začne v skupini, ki do tedaj ni imela s tem nič opraviti, v kateri ni bilo nikoli kakih raziskovalcev. Navsezadnje so vsi raziskovalci to postali v takih skupinah - družbah s postopno diferenciacijo vloge znanstvenika (sl. 1). V primeru, ko skupina sama iz sebe diferencira raziskovalno funkcijo, govorimo o samoraziskavi. Seveda so, konsekventno, vse raziskave kot družbena dejavnost samoraziskave družbe, saj so nastale z diferenciacijo raziskovalne funkcije iz prvotno nediferencirane družbene zavesti. Vendar pa velja to le abstraktno; družbe niso skupine, pa tudi skupine niso vedno homogeni "organizmi". V antagonistično razcepljeni družbi ali skupini manjka subjekt, na katerega naj bi se nanašal ta "samo-". Ukvarjanje s samoraziskavami kot končno točko procesa spajanja raziskovalne in akterske vloge ali kot začetno točko diferenciranja od vloge akterja neodvisne vloge raziskovalca, lahko osvetli spoznavnoteoretski status "akcijskih raziskav". Ta vloga se je diferencirala prav zato, da bi se teoretsko mišljenje izvilo iz oklepa mita. Ali ni torej v "akcijskih raziskavah" nevarnost, da avtonomno pozicijo raziskovalca ponovno vrnemo v naročje črede in njenih mitov?

Hierarhija akcijskih raziskav

Navedene vrste akcijskih raziskav sestavljajo urejeno hierarhično vrsto. Pri prvih štirih je vsaka naslednja (od tipa 0 do tipa 3) podvrsta prejšnje. Tipa 4 in 5 sicer nista v takem odnosu, vendar ima tip 5 dodatno kvalifikacijo ("poveča se spoznavna moč akterja"), ki omogoča rangiranje. Iz slike 2 je že razvidna pojmovna hierarhija, bolj eksplicitno pa iz tabele (slike) 3. Vsaka naslednja vrsta se razlikuje od prejšnje po dodatni relevantni značilnosti. V tej vrsti so najmanj določene (= najsplošnejše) raziskave ravnanja (tip 0), najbolj določene pa samoraziskave akcij (tip 7). Določila (značilnosti), ki se kumulirajo, so:

1. Predmet: akcije. - To je določilo, po katerem se raziskave družbenih akcij (tip 1) razlikujejo od raziskav ravnanja (tip 0). Je specifična diferenca raziskav družbenih akcij, po kateri se razlikujejo od drugih raziskav ravnanja. To določilo velja za vse ostale tipe naštetih raziskav, je torej obče določilo za ostale raziskave.

2. Povratno sporočilo, usmerjeno k akterjem. - To je določilo, po katerem se raziskave družbenih akcij s povratnim sporočilom (tip 2) razlikujejo od raziskav družbenih

akcij (tip 1). Je specifična diferenca "feedback" raziskav. Hkrati je splošno določilo vseh nadaljnjih vrst akcijskih raziskav.

3. Kontinuirano ali fazno povratno sporočilo (usmerjeno k akterjem) je določilo, po katerem se spremljevalne raziskave (tip 3) razlikujejo od drugih "feedback" raziskav (tip 2) - je njihova specifična diferenca. Hkrati je splošno določilo nadaljnjih vrst akcijskih raziskav.

4. Sprememba vloge raziskovalca, tako da prevzame elemente vloge akterja. Je specifična diferenca raziskav s sodelovanjem raziskovalca (tip 4), po kateri se razlikujejo od ostalih spremljevalnih raziskav, ni pa splošno določilo ostalih treh tipov, temveč le zadnjih dveh. Taka sprememba vloge raziskovalca domnevno poveča relevantnost in veljavnost njegovih spoznanj, torej njegovo "spoznavno moč" v odnosu do akterjev. Akterji so v odnosu do raziskovalca še vedno v podrejenem položaju. Predpostavka je pri tem, da je izhodiščni odnos med akterji in raziskovalcem asimetričen glede na "spoznavno moč" - on več ve. (Če namreč ne ve več, kako jim kot raziskovalec sploh koristi? Potem je res bolje, da jim seka drva.)

5. Sprememba vloge akterjev, tako da prevzamejo elemente vloge raziskovalca (participativno raziskovanje). To je specifična diferenca raziskav s sodelovanjem akterjev pri raziskovanju, po kateri se razlikujejo od ostalih spremljevalnih raziskav. Ni določilo tipa 4 (udeleženi raziskovalec), je pa splošno določilo ostalih dveh tipov (tip 6 in tip 7). Taka sprememba vloge akterjev poveča "spoznavno moč" akterjev. S tem reducira prvotno asimetrijo med raziskovalcem in akterjem v smeri simetričnega odnosa. Ta reducirana asimetrija spoznavne moči je specifična diferenca tega tipa in hkrati nujno določilo naslednjih dveh tipov (7 in 8).

Razvidno je, da spremembe vloge raziskovalca in spremembe vloge akterjev ne obravnavamo kot nekaj enakovrednega, ampak pripisujemo spremembi vloge akterjev v omenjeni smeri večjo težo pri določanju "prave akcijskosti". Tipa 4 in 5 tudi nista v odnosu pojmovne hierarhije; gre za neodvisna tipa, ki pa lahko tvorita presek, tj. tip 6 - prave akcijske raziskave.

6. Hkratna sprememba obeh vlog in njuno približevanje je po našem specifična diferenca pravih akcijskih raziskav ali akcijskih raziskav v ožjem pomenu; spojenost ali šibka diferenciranost obeh vlog pa hkrati nujna karakteristika samoraziskav - raziskav, pri katerih se raziskovalec giblje

v celoti v okviru samoumevnosti (predpostavk) skupine. Tu smo v območju visoke napetosti! Akcijska raziskava se vzdržuje v stalni napetosti med samoraziskavo na eni in objektivistično raziskavo na drugi strani. V bistvu mora v njej raziskovalec dajati prioriteto raziskovalni dejavnosti. Bolje: kdorkoli v tem polju, (lahko tudi akter, ki se prekvalificira), se mora predvsem posvetiti raziskovalni dejavnosti, tj. ostaja ves čas v kritični distanci, čeprav prevzema tudi vlogo akterja. Raziskava, ki ni kritična do predpostavk skupine, ni raziskava.

7. Kadar člani skupine del svojega časa odmerijo izvrševanju raziskovalne funkcije, ne da bi se pri tem kakorkoli opirali na zunanje raziskovalce, smo upravičeni govoriti o samoraziskavi. Ker je malo verjetno, da bi to funkcijo opravljali vsi enako dobro, jo poverijo enemu ali nekaterim; raziskovalec torej izvira iz proučevane skupine. To naj bi bila dodatna kvalifikacija samoraziskav - njihova specifična diferenca v odnosu do pravih akcijskih. Pomeni pa bistveno kvalitativno razliko - preskok. Samoraziskave skupin v akciji so torej zadnji, z največ določili opredeljen tip raziskav, pa hkrati izrazito labilen in problematičen. Zaslужijo podrobnejši premislek.

Samoraziskave skupin v akciji

Raziskava, ki ni v apriornem kritičnem odnosu do predpostavk skupine, ni raziskava. Zato se ob samoraziskavah postavlja kot osnovno vprašanje: ali skupina lahko sama iz sebe brez zunanje pomoči (= drugega referenčnega okvira) generira tako vprašujoče stališče do lastnih samoumevnosti; pod kakšnimi pogoji in kako se to dogaja? V analogni situaciji posameznika velja, da sta potrebna dva, da vidita enega; velja to tudi za skupino? Lahko skupina iz sebe "rodi svojega drugega"? Lahko prekorači svoje obzorje?

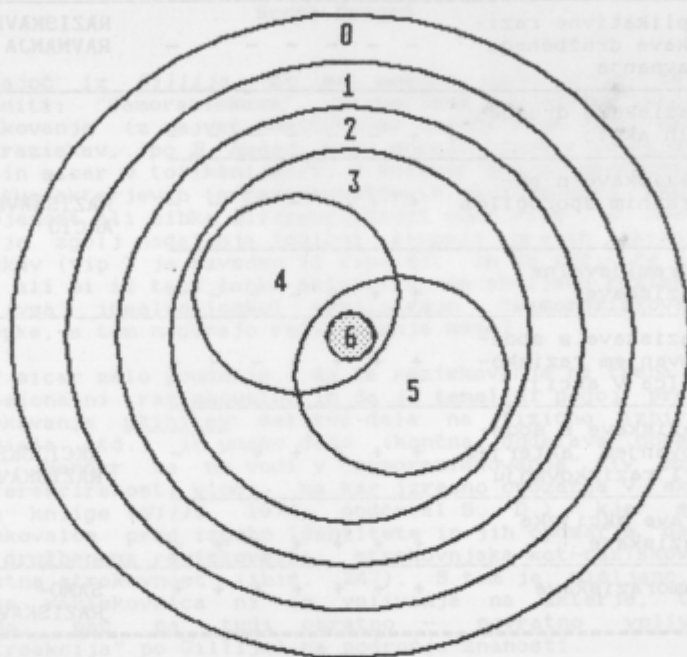
Bi šlo s tole domnevo: to se zgodi lahko le, če se skupina dovolj diferencira, tako da postane do tedaj skupni mit enemu delu skupine vprašljiv, hkrati pa skupina ohrani toliko integracijske moči, da ne izloči kritično mislečih in da ne razpade. Drugi pogoj za izvajanje kritične raziskovalne dejavnosti pa je poznavanje teorije in metodologije. Kako skupina sama ustvari to znanje? Če ga ustvari - je kakor koli znanstveno relevantno?

Zdi se, da je samoraziskovanje tudi mit.

Sl. 1. DIFERENCIACIJA IN SPAJANJE VLOGE AKTERJA IN RAZISKOVALCA

IZHODISNI POLOZAJ	VMESNI POLOZAJ	KONCNI POLOZAJ
deljene vloge ----> postopno spajanje ----> spojitev vlog vlog		
raziskovalec	sodelujoči raziskoval.	raziskoval. sodelujoči raziskoval.
!	!	!
!	!	!
!	!	! akter-
!	!	! razisk.
akter	akter	soraziskujoči akter
KLASICNA RAZISKAVA ----> AKCIJSKA RAZISKAVA ----> SAMORAZISKAVA ?		
spojene vloge ----> postopna diferenciacija ----> delitev vlog vlog		
		raziskovalec
		!
akter-raziskovalec	?	!
		!
		akter
SAMORAZISKAVA	?	KLASICNA RAZISKAVA

Slika 2. VRSTE AKCIJSKIH RAZISKAV

LEGENDA:

0 - raziskave ravnanja	4 - raziskave s sodelovanjem
1 - raziskave družbenih akcij	raziskovalcev v akciji
2 - raziskovanje akcij s	5 - raziskave s sodelovanjem
povratnim sporočilom	akterjev pri raziskovanju
("feedback raziskave)	6 - Samoraziskovanje
3 - spremljevalne raziskave	
("monitoring" raziskave)	

SL. 3. BISTVENA DOLOCILA POSAMEZNIH VRST AKCIJSKIH RAZISKAV

VRSTE	RAZISKAV	A	B	C	D	E	F	G	SKUPINA
0.	Aplikativne raziskave družbenega ravnanja	-	-	-	-	-	-	-	RAZISKAVE RAVNANJA
1.	Raziskave družbenih akcij	+	-	-	-	-	-	-	RAZISKAVE AKCIJ
2.	Raziskave s povratnim sporočilom	+	+	-	-	-	-	-	
3.	Spremljevalne raziskave	+	+	+	-	-	-	-	
4.	Raziskave s sodelovanjem raziskovalca v akciji	+	+	+	+	-	-	-	
5.	Raziskave s sodelovanjem akterjev pri raziskovanju	+	+	+	+	+	-	-	AKCIJSKE RAZISKAVE
6.	Prave akcijske raziskave	+	+	+	+	+	+	-	SAMO-RAZISKAVE
7.	Samoraziskave	+	+	+	+	+	+	+	

LITERATURA

Lewin, K., Resolving social conflicts, Selected papers on group dynamics. G. Weiss Lewin (Ed.). Harper Brothers Publ., New York 1948, str. 201-216.

Cunningham, B., Action research: toward a procedural model, Human Relations, 29, 1976, 3, 215-238

Blaž Mesec, dipl. psiholog, višji predavatelj, Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, Saranovičeva 5, Ljubljana